

ZAPOSLOTEV, STANOVANJE IN RAZVOJNE DILEME SODOBNE DRUŽBE

Povzetek. Članek obravnava nekaj vidikov razmerja med zaposlitvijo in stanovanjem na primeru Slovenije. Ugotavlja, kako je razvoj na zaposlitvenem in stanovanjskem področju soodvisen in pogojen z izhodiščnimi družbenimi strukturami, ki so v evropskem prostoru različne. Izpostavljeni sta nizka mobilnost prebivalstva Slovenije in znatna vraščenost v lokalna okolja in omrežja, kar manjša stroške blaginjske oskrbe, večja pa odvisnost od trenutnega delodajalca in lokalnega trga dela. Ta značilnost bo sicer blažila socialne posledice sedanje gospodarske recesije, njena vloga v prihodnje pa zadeva razvoj tako post-industrijskega načina proizvodnje kot tudi sistemov blaginjske oskrbe, njihove vzdržnosti in medgeneracijskih razmerij.

Ključni pojmi: Slovenija, zaposlitev, stanovanje, blaginja, mobilnost, omrežja, proizvodnja.

Uvod

V sodobni evropski socialni politiki in sploh med razvojnimi prioritetami se je kot en od bolj poudarjenih problemov izpostavilo vprašanje razmerja med delom in družinskim življenjem, pomembno za gospodarski razvoj in spopadanje z demografskimi izzivi (European Commission, 2006; European Commission, 2007; Council of Europe, 2005). Točka, na kateri se sedanjí položaj pogosto problematizira in kjer se razmere kažejo kot dolgoročno nevdržne, zadeva odgovornost za nego dveh ranljivih skupin. Prva skupina so otroci; odločanje o otrocih vpliva na rodnost in vzorce nastajanja novih družin. Druga skupina so starejši, potrebni dolgotrajne oskrbe, kar v starajočih se družbah postaja pomembno razvojno vprašanje (Fahey, Maitre in drugi, 2004). Da to vprašanje postaja problem, je seveda posledica dejstva, da se z visoko zaposlenostjo žensk in njihovim vstopom na zahtevna delovna mesta ne problematizirajo samo tradicionalna vloga ženske kot družinske »negovalke«, pač pa tudi družina, dom in stanovanje kot tradicionalni okvirji reševanja tega problema. Med zaposlitvijo in prostim časom ali, drugače, med delom in družino se tako v sodobnih družbah na novo odpira-

* Dr. Srna Mandič, izredna profesorica na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

jo napetosti, ki jih tradicionalna, v povojnem obdobju razvita država blaginje s svojimi socialnimi programi več ne zmore zadovoljivo premoščati.

Prav na to opozarja tudi razlikovanje med starimi in novimi družbenimi tveganji in med tradicionalno in postindustrijsko državo blaginje (Armingeon in Bonoli, 2006).

Napetosti med delom in »zunajdelovnim« področjem življenja se na različnih družbenih ravneh artikulirajo različno in specifično. Na mikroravni se postavljajo kot vprašanje posameznikovih možnosti in izbir v vsakdanjem delovnem in družinskem življenju; na mezo- in makroravnih, na čemer bo poudarek v tem članku, se napetosti artikulirajo v organizacijskih okvirjih enega in drugega področja ter tudi v javnih politikah, ki ta področja regulirajo. Sestavni del tega je tudi stanovanje – kot dom, prostor nedelovnega življenja in družine, pa tudi kot investicija, lokacija delovne sile, boniteta iz zaposlitve itd. Drugače povedano, delo in stanovanje sta večkratno povezana ter vraščena v različne družbene strukture in soodvisna.

Med sodobnimi koncepti, ki obravnavajo povezavo med delovno/produkcijsko sfero in drugimi sferami blaginje, gre izpostaviti zlasti »blaginjski produkcijski način« (glej Stanojević, 2009). Kot ključni elementi specifičnega blaginjskega produkcijskega režima neke družbe so opredeljene prevladujoče produktne strategije, njim ustrezne kvalifikacije delovne sile s svojo specifično (ne)prenosljivostjo ter komplementarne širše socialne, ekonomske in politične strukture (npr. varstvo zaposlenih in brezposelnih). Institucionalna komplementarnost na teh področjih tako spodbuja posebne načine proizvodnje in konkuriranja na mednarodnih trgih ter karakterizira delovno silo in tudi njeno mobilnost.

V tem članku se osredotočamo na nekaj specifičnih povezav med delom in stanovanjem ter na teh točkah skušamo identificirati in analizirati načine, kako so se v specifičnem slovenskem prostoru te povezave razvile in se uspele ohraniti z vraščanjem v globlje družbene strukture. Pri obravnavi bomo po eni strani sledili zgodovinski razvojni dimenziji, ki kaže razvojno pogojevnost teh pojavov, po drugi strani pa tudi mednarodnim primerjavam, ki lahko izpostavijo to, kar je specifična slovenske družbe. Naša teza je, da na obravnavanem področju v Sloveniji obstaja dokajšnja razvojna kontinuiteta, v mednarodni primerjalni perspektivi pa lahko govorimo o kumulaciji specifičnosti. Analiza pa ima še drug namen – ponuditi nekaj spoznanj, ki lahko kasneje prispevajo k opredeljevanju in razumevanju »slovenskega blaginjskega produkcijskega režima«. Tako ima članek naslednjo strukturo. Najprej obravnavamo povezavo med delodajalcem in stanovanjsko oskrbo, nato povezavo med zaposlitvijo, stanovanjem in stanovanjsko mobilnostjo ter povezavo med zaposlitvijo in stanovanjem v perspektivi življenjskega poteka posameznika; v zaključku pa ugotovitev strnemo in navežemo na dileme v zvezi s prihodnjim razvojem.

Delodajalec in stanovanjska oskrba

Medtem ko se v prevladujoči paradigmi moderne družbe sferi dela in stanovanja prikazujeta kot prostorsko in organizacijsko ločeni – z izjemo post-modernega »dela na domu« – pa najdemo v daljni in tudi dokaj bližnji zgodovini med njimi več povezav. Ena od takšnih zadeva polpretekle organizacijske oblike in prakse, v katerih sta se prepletali vlogi »delodajalca« in »stanodajalca«/»posojilodajalca«. Prav slednje, v različnih oblikah in intenzitetah, predstavlja osrednjo temo tega razdelka. Menimo namreč, da je imel dostop do stanovanjskih virov prek delodajalca, torej kot »boniteta iz zaposlitve«, pomembno vlogo v razvoju in ohranjanju blaginjskega produkcijskega načina, značilnega za Slovenijo.

V drugi polovici dvajsetega stoletja, v štirih desetletjih socializma in v obdobju pospešene modernizacije se je namreč v Sloveniji razvil dokaj specifičen sistem stanovanjske oskrbe. V njem sta, kot vidimo v Preglednici 1, izrazito prevladovala dva tipa. Prvi je bil lastniško (tj. lastniško zasedeno) stanovanje, ki je dosegalo zelo visok odstotek v evropskem merilu, njegov ključni »motor« pa je bila samogradnja (gradnja v lastni režiji). Drugi tip oskrbe je bilo »najemno družbeno stanovanje«, pretežno v lasti delovnih organizacij. V primerjavi z drugimi državami se pri tej strukturi stanovanjske oskrbe kažeta dve specifičnosti. Prva specifičnost je ta, da je pri obeh prevladujočih oblikah imel zelo veliko vlogo delodajalec. Druga specifičnost je ta, da so bili praktično odsotni drugačni tipi oskrbe, kot so npr. zasebna najemna stanovanja, zadružna stanovanja, pa tudi najemna stanovanja v državni oz. občinski lasti, ki jih je bilo v Sloveniji zelo malo.

Tabela 1: STANOVANJSKI SKLAD PO STRUKTURI STANOVANJSKE OSKRBE V SLOVENIJI LETA 1990 IN 2002 V ODSOTOKIH

	Leto 1990*	Leto 2002**
Lastniško stanovanje (uporablja lastnik ali sorodnik/uporabnik brez najemnine)	67	89,7
Družbeno najemno stanovanje v lasti delovnih organizacij	29	-
Družbeno najemno stanovanje v lasti SIS in občin	4	-
Zasebno najemno stanovanje (profitno stanovanje + podnajemniki)	-	2,2
Neprofitno/socialno/sluzbeno najemno stanovanje	-	6,9
Drugo	-	1,2
Skupaj	100	100,0

Vir:

* Ministrstvo za varstvo okolja in urejanje prostora: Izhodišča za Nacionalni stanovanjski program; 21. 8. 1991, str. 5; sklad stanovanj.

** Popis gospodinjstev 2002, SURS; gospodinjstva po uporabi stanovanj.

Pri razvoju in vzdrževanju tega sistema stanovanjske oskrbe je imela ključno vlogo delovna organizacija, »delodajalec«. Ta vloga ni bila naključna, ampak ustrezna samoupravnemu modelu, po katerem je bila delovna organizacija (oz. delodajalec) soodgovorna za oskrbo s socialnimi storitvami. Medtem ko je bila pri drugih socialnih storitvah ta odgovornost večinoma posredna in se je izražala prek sofinanciranja in soodločanja v področnih samoupravnih interesnih skupnostih, je bila pri stanovanju bolj neposredna, saj so delovne organizacije zaposlenim same dodeljevale ključne stanovanjske vire – najemna družbena stanovanja ter ugodna stanovanjska posojila za gradnjo ali nakup stanovanja; ti viri pa so bili tudi sestavni del njihove kadrovske politike. Obseg vpletenosti delovnih organizacij v stanovanjsko oskrbo svojih zaposlenih v tistem času kažejo tudi statistični podatki (Zavod SRS za statistiko, tabela: Razdelitev stanovanj in kreditov za graditev – nakup stanovanja, leta 1975, 1978, 1983 in 1986, povzeto po Mandič, 1986). Med letoma 1975 in 1986 so zabeležene naslednje številke: delovne organizacije so vsako leto dodelile med 9.500 in 5.500 najemnih družbenih stanovanj ter od 24.000 do 34.000 ugodnih stanovanjskih posojil, kar je znatno nad današnjimi številkami. O tem, kako pomemben vir so bila ugodna posojila stanovanjskih organizacij, kažejo tudi podatki ankete Kakovost življenja v Sloveniji iz leta 1984; med vsemi gospodinjsvi, ki so stanovanje gradila ali kupila, jih je prejelo od delovne organizacije stanovanjsko posojilo kar 54 %, od banke pa 41 % (Mandič, 1991: 74). Najemno stanovanje delodajalca in samogradnja, dominantna tipa stanovanjske oskrbe v času socializma, sta bila kompatibilna s širšo samoupravno organizacijsko paradigmo.

Najemno stanovanje delovnih organizacij, aktualno predvsem v mestnih okoljih, je bilo obenem instrument kadrovske in socialne politike podjetja (formalni prednosti kriteriji za dodeljevanje stanovanj so vsebovali »zasluge« in »potrebe«). Kot tako je bilo tudi sestavni del zagotavljanja socialne varnosti zaposlenih in nedvomno tudi del tihega zavezništva med delavstvom in elitami, o katerem je govoril Županov (1981).

Samogradnja, aktualna predvsem v ruralnih okoljih, je sodila med tudi sicer močno razvite prakse samooskrbe gospodinjestev s storitvami in dobrinami. Po podatkih ankete Kakovost življenja v Sloveniji je kar 23,6 % gospodinjestev prišlo do stanovanja, v katerem so takrat prebivali, z gradnjo (Mandič, 1992). Samogradnja pa ni bila močno podprta le z viri delodajalca, ampak tudi s sorodstvenimi viri: velikemu deležu gospodinjestev graditeljev so pomagali starši v obliki dela (40 %), v obliki gotovine (25 %), v obliki gradbenega materiala (22 %) in gradbenega zemljišča (22 %) (Mandič, 1985: 16). Poleg tega pa je bila samogradnja kompatibilna tudi z zemljiško politiko tistega časa in z urbanizmom, ki je – drugače kot v večini modernih družb – dovoljeval razpršeno individualno gradnjo po svoji lastni iniciativi in v svoji lastni režiji. Tudi policentrični družbeni razvoj in disperzna urbanizacija sta

omogočala razvoj naselij v zaledju in v zadostni bližini industrije, ki je prinašala nova delovna mesta. V manjših krajih, kjer je bil gospodarski razvoj skoncentriran v enem ali nekaj podjetij, so bila ta med ključnimi nosilci celotnega razvoja naselja in njegove infrastrukture, kar je Jaklič (2000) obravnaval kot pojav »dolinskih skupnosti«. Gospodarske elite so bile globoko vtkane v lokalna socialna omrežja ter so bile objekt in subjekt njegove socialne kontrole.

V samoupravnem modelu uporabljen vzorec, da so bili stanovanjski viri v funkciji kadrovske in socialne politike podjetja delodajalca, se je navezoval na ne tako davno tradicijo. V tem okolju je »delodajalec« ponujal stanovanje svojim delavcem v številnih zgodovinskih okoliščinah: »kočarjem« v kmetijstvu, vajencem v specifičnih obrtéh (npr. žebjarji v Kropi), rudarjem v »rudarskih kolonijah« (npr. v Trbovljah), tovarniškimi delavcem v »tovarniških kolonijah«, prosvetnim uslužbencem prek »stanovanjskih skladov državnih uslužbencev«. Tako si je delodajalec tudi zagotavljal »lojalnost« zaposlenih. To tradicijo, ki se navezuje tudi na t. i. »blaginjski kapitalizem«, je v našem okolju samoupravni model stanovanjske oskrbe nadaljeval in nadgradil. Kar zadeva podeželje in manjša naselja, je predvsem podpiral samogradnjo, v njej pa je prebivalstvo lahko optimalno kombiniralo vse svoje vire – od delodajalca do sorodstvenih virov in delovne pomoči okolja.

Konec osemdesetih let je bil ta model odpravljen z ukinitvijo prispevkov za stanovanjske sklade skupne porabe v delovnih organizacijah, nadalje še s privatizacijo stanovanj in podjetij. Podjetja so bila razbremenjena odgovornosti za stanovanjsko oskrbo; iniciativa za oskrbo z najemnimi stanovanji je prešla na lokalne skupnosti, neprofitne stanovanjske organizacije in zasebni najemni sektor, kar se je razvilo le v relativno majhnem obsegu; oskrbo s stanovanjskimi posojili so prevzele komercialne banke in Stanovanjski sklad RS.

V teh okoliščinah se je povezava med zaposlitvijo in stanovanjem ohranila le na dveh področjih. Prvo so t. i. kadrovska stanovanja, ki v komaj zaznavnem obsegu obstajajo v delih javne uprave. Druga točka zadeva zavarovanje bančnih stanovanjskih posojil, ki so v veliki meri ostala vezana na delodajalca in na varno zaposlitev za nedoločeni čas. Medtem ko se hipotekarno zavarovanje posojil šele uveljavlja, imajo mlajše skupine prebivalstva, zaposlene za določeni čas, zelo otežen dostop do stanovanjskega posojila.

Kar zadeva lastništvo stanovanja in odplačevanje stanovanjskega posojila zanj, pa je seveda aktualno že klasično vprašanje, ali »lastništvo stanovanja« pripomore k večji avtonomiji posameznika v odnosu do delodajalca ali pa jo manjša. Po eni strani lahko dolžnost odplačevanja stanovanjskega posojila delavca še bolj »priklene« na danega delodajalca, saj si z njim ne more dovoliti konflikta, izgube službe ter posledično izgube doma. Visoka zadolženost, v kombinaciji s padcem cen na stanovanjskih trgih, lahko pripelje v naj-

večja finančna tveganja in izgube prav ljudi z nestabilno zaposlitvijo in dohodkom (Forrest in Murrey, 1996). Po drugi strani pa ima lahko že odplačano lastniško stanovanje oz. stanovanjsko premoženje tudi vlogo dodatne premoženjske varnosti v primeru izgube ali zmanjšanja dohodka.

Zaposlitev, stanovanje in stanovanjska mobilnost

Povezanost med zaposlitvijo in stanovanjem se na svojevrstne načine artikulira tudi pri vprašanju prostorske mobilnosti. V tem razdelku se omejujemo na stanovanjsko mobilnost (»residential mobility«) oz. selitev v drugo stanovanje, kar implicira spremembo »stanovanjske potrošnje« posameznika ali gospodinjstva. Stanovanjska mobilnost nasploh nosi pozitivno konotacijo, saj naj bi višja mobilnost izražala dejstvo, da se več gospodinjstev preseljuje v njim primernejše stanovanje in torej bolje izrabi dane priložnosti. Po klasični teoriji mobilnosti se s preseljevanjem optimizira porazdelitev gospodinjstev po danem stanovanjskem skladu; to pomeni po eni strani optimalno izrabo danega sklada stanovanj, po drugi strani pa optimalno zadoščanje individualnim izbiram in preferencam gospodinjstev. Predpostavka individualne racionalne izbire je maksimizacija koristi: za drugo stanovanje se gospodinjstvo odloči, če mu prinese več koristi kot bremen v primerjavi s prejšnjim stanovanjem (Goetegeluk idr., 1992). Stopnja mobilnosti (tj. odstotek gospodinjstev, ki je v minulem letu zamenjal bivališče) je najpogostejši in najbolj preprost kazalec mobilnosti in kaže na obstoj oz. odsotnost ovir pri tem, da bi se gospodinjstva prosto preseljevala.

Povezava med zaposlitvijo in stanovanjem je bila v literaturi o stanovanjski mobilnosti tematizirana predvsem na dva načina: kot mobilnost delovne sile in kot vprašanje posameznikovih motivov pri preseljevanju – s poudarkom na zaposlitvi. Pri prvem načinu obravnave stanovanjsko mobilnost razumemo v funkciji mobilnosti delovne sile in potemtakem kaže, »koliko intenzivno in zlahka zmorejo gospodinjstva s preselitvijo izkoristiti boljše ekonomske priložnosti ... Zelo nizka vrednost tega kazalca kaže, da primanjkljaj stanovanj ovira mobilnost delovne sile« (UNCHS, 1991: 36). Nasploh velja, da najemna stanovanja dopuščajo gospodinjstvom večjo mobilnost kot lastniška; Mulder (2006) ocenjuje, da mora biti v stanovanjskem skladu vsaj 30 % najemnih stanovanj, da bo zagotovljena primerna prostorska mobilnost delovne sile in da bo njen vstop na stanovanjski trg neoviran.

Drugi način obravnave zadeva posameznika oz. gospodinjstvo in njegove motive za preselitev. Pri menjavi bivališča se lahko spremenijo številne lastnosti stanovanja: od kakovosti in stroška do lokacije oz., še natančneje, lokacije v odnosu do delovnega mesta. Pri empiričnem anketnem raziskovanju mobilnosti »zaposlitev« sodi v klasični nabor individualnih motivov za selitev v drugo stanovanje, poleg zaposlitve so tu še razlogi v zvezi »s stano-

vanjem, krajem in z družino«. Seveda pa preselitev zaradi zaposlitve ni edini vzorec povezave; poleg tega da si kdo najprej najde zaposlitev in potem temu primerno izbere še stanovanje, je mogoče tudi obratno zaporedje. Še več, po enem novejših razlagalnih modelov (glej npr. Omerren, Rietveld in Nijkamp, 2000) se številna gospodinjstva celo odločajo tako, da obenem iščejo tako stanovanjske kot zaposlitvene priložnosti in izberejo tisto, kar daje najboljšo skupno kombinacijo.

V Sloveniji nasploh velja, da je mobilnost nizka, tovrstnih raziskav pa je zelo malo. Empirični podatki za prebivalstvo Slovenije, podani v Preglednici 2, kažejo na relativno stabilno in nizko stopnjo mobilnosti, saj je v zadnjem desetletju in pol ostajala med 1,4 % in 2,7 %. Ti rezultati so zanimivi v mednarodni primerjavi. Slovenska stopnja mobilnosti je mnogo nižja, kot je npr. v ZDA, kjer je znašala 17,2 %, in na Nizozemskem (10,1 %); podobno nizka je v sosednji Avstriji, kjer je znašala 3,8 % (Harsman in Quigley, 1991).

*Tabela 2: STOPNJA STANOVANJSKE MOBILNOSTI V SLOVENIJI
MED LETOMA 1989 IN 2006*

Leto	
1989	2.7
1990	2.4
1991	2.3
1992	2.7
1993	1.9
2004	1.4
2005	1.5
2006	1.8

Vir: Statistični letopisi SRS in lastni preračuni iz podatkov Statističnih letopisov SRS.

O razlogih za tako nizko stopnjo mobilnosti ne vemo veliko. Sklepamo lahko, da je nekoliko povezana z omejeno dostopnostjo stanovanjskih virov, zlasti najemnih stanovanj. Na to kaže prelomnica v letu 1992, ko je bila privatizacija najemnih stanovanj na višku in je nakupu najemnega stanovanja kmalu lahko sledila prodaja in preselitev v drugo stanovanje. Po tem višku in ob pičlih stanovanjskih priložnostih, ki jih je omogočala nova minimalistična stanovanjska politika, se je tudi stopnja mobilnosti znižala in začela postopno naraščati vzporedno s konsolidiranjem nove stanovanjske politike. Tudi stanovanjska anketa iz leta 2005 je dala podobno oceno (napovedane) letne stopnje stanovanjske mobilnosti – 2,4 % (Mandič in Cirman, 2006: 73). Glede motivov za selitev in pomena zaposlitve pri tem pa so podatki iste raziskave pokazali naslednje: »službo« ali »izobraževanje« je kot ključni razlog za napovedano selitev navedlo 8 % selivcev. Pred desetletjem, leta 1994, je ta razlog navedlo 10,3 % selivcev (Mandič, 1996: 118). »Zaposlitev« je tako bila

in ostala relativno malo pomemben motiv selitve v primerjavi s primernejšim stanovanjem ali z družinskimi razlogi.

K pojasnjevanju tako nizke stanovanjske mobilnosti v Sloveniji pa prispeva drug dejavnik, ki je v Sloveniji specifično močno prisoten in komplementaren mobilnosti: to so »izboljšave na mestu« (stanovanjske prilagoditve *in situ*). Tako je po podatkih ankete Kakovost življenja v Sloveniji iz leta 1994 kar 26 % vseh gospodinjstev doživelo velike spremembe v sedanjem stanovanju (npr. spremembo števila sob, namestitve kopalnice ali stranišča itd.). Pogostost »izboljšav na mestu« (vključno z dozidavo in cepitvijo stanovanjskih enot) med prebivalstvom Slovenije je podprto z že opisanimi dejavniki: izrazita prevlada lastniških stanovanj, močno razvita samooskrbna praksa, razpršena lastnina zemljišč in v preteklosti zelo liberalni urbanistični red. Razprostranjenost samooskrbne prakse pri pridobivanju in modificiranju stanovanja je značilna tudi za nekatera druga območja v Evropi, kot so Sredozemlje (Harloe in Martens, 1987; Allen in drugi, 2004) in deli Srednje Evrope (Madžarska (Hegedus in Tosics, 1990) ter zlasti Avstrija in deli Nemčije (Kurz, 1999; Petrowsky, 1993)). V Avstriji izpostavljajo pomembno vlogo družine in sorodstva v samooskrbi, saj je npr. polovica gradbenih zemljišč za enodružinsko gradnjo podedovanih ali kupljenih z dediščino (Matznetter, 2002).

Vprašanje velikih mednarodnih razlik v stopnji mobilnosti in v razprostranjenosti samooskrbnih praks je v literaturi razmeroma redko obravnavano in, kot opozarja Kemeny (1995), je pod vplivom anglosaksonske hegemonije. Toliko bolj je pomemben prispevek Kurzeve (1999), ki opozarja na razliko v mobilnosti med germanskimi in anglosaksonskimi državami in jo tudi skuša pojasniti z zgodovinskim razvojem ter z različnimi sodobnimi življenjskimi slogi. Nizka mobilnost v Avstriji in delih Nemčije temelji na specifičnem vzorcu urbanizacije, industrializacije in zemljiške lastnine. Drugače kot pri anglosaksonskem zgodovinskem vzorcu, kjer je bila ob svojih začetkih industrija v mestih in so se tja množično priseljevali delavci s podeželja, je na teh področjih nastajajoča industrija pravzaprav sledila delovni sili. V devetnajstem stoletju so bili tako v velikih delih Nemčije industrijski delavci na voljo predvsem na podeželskih območjih, kjer so imeli kmetje v lasti svoja bivališča in zemljo; niso se selili v oddaljena mesta, ampak so se odločali za dnevne migracije, ostali so na svojih domovih in kmetijah ter vpeti v svoja lokalna socialna omrežja in njihovo pomoč.

Ta zgodovinski vzorec je še danes viden v poselitveni strukturi (veliko kvalificiranih delavcev prebiva na podeželskem zaledju industrijskih središč) in v specifičnem »naložbenem življenjskem slogu«. Zanj je značilno dvoje. Prvič, ljudje imajo v lasti hišo in zemljo ter dolga leta vanju vlagajo svoje delo, prosti čas in prihranke. Drugič, prebivalci so silno vpeti v sorodstvena in lokalna omrežja, v okviru katerih si vzajemno pomagajo skozi daljša

časovna obdobja in celo generacije. »Delavec si zida hišo trideset let: prvič svakovo hišo, drugič sosedovo hišo, potem si z njihovo pomočjo zida lastno hišo in nazadnje pomaga tudi sinu pri njegovi hiši« (Petrowsky, 1993: 260, povzeto po Kurz, 1999). Tovrstna izmenjava pomoči seveda zahteva nemoobilnost, da lahko gospodinjstva v taka lokalna omrežja dalj časa vlagajo svoje vire (fizični kapital, spretnosti ter socialni in finančni kapital). Drugače od tega »naložbenega življenjskega sloga« pa se »potrošniški slog« bolj naslanja na tržno menjavo, posameznik stanovanje uporablja kot »potrošno dobrino« in ga tudi hitro zamenja, če si s tem izboljša svoje tržne priložnosti kot delojemalec.

Opisani germanski vzorec pojasnitve nizke mobilnosti in lokalne vkoreninjenosti zaposlenih se zdi dokaj relevanten tudi za Slovenijo (več v Mandič, 2001). Ta vzorec so podpirale tako prejšnja urbanistična in prostorska politika kot tudi stanovanjska politika delovnih organizacij in njihova udeležba v razvoju kraja. Gospodarska elita je bila pogosto vključena v lokalna socialna omrežja, podpora pa vzajemna. Kot so delovne organizacije kdaj pomagale k razvoju kraja in prometne in komunalne infrastrukture, kulture in izobraževanja, zdravstva in otroškega varstva, so tudi zaposleni marsikdaj vlagali »udarniško delo« v delovno organizacijo in njen razvoj. Naložbeni življenjski slog in socialna omrežja so pri nas torej pogosto vključevali tudi delovno organizacijo – vlaganje v njen razvoj. Vprašanje je, kolikšno težo so imela pri tem omrežja socialne opore (ki so ponujala funkcionalno podporo in izmenjavo socialne, čustvene, delovne in finančne pomoči), koliko pa kapilarni politični sistem s svojo prepletenostjo lokalno-politično-gospodarske elite. Drugače kot v neoliberalnem idealnem modelu trga dela, kjer delovne sile nič ne veže na prostor in se prosta vseh vezi po njem svobodno pretaka glede na potrebe kapitala, je v Sloveniji modernizacija na podeželju potekala v drugo smer: pod vplivom samoupravne socialno-politične, gospodarske in urbanistične) paradigme se je med zaposlenimi in delodajalcem v lokalnem kontekstu oblikovala tudi neke vrste soodvisnost in socialna odgovornost. Tako je mogoče pojasniti dobršen del pretekle gospodarske uspešnosti in razmeroma visoke življenjske ravni prebivalstva Slovenije v drugi polovici dvajsetega stoletja z naslednjimi, medsebojno povezanimi in podpirajočimi se pojavi: nizka stanovanjska mobilnost; razpršena poselitev ob prevladi družinskih hiš, zgrajenih v lastni režiji, ob podpori delodajalčevih virov in socialnih omrežij ter bližini kmetijskih površin; velika dnevna migracija; pogosta dvojna delovna obremenitev (formalna zaposlitev in delo na zemlji/kmetiji); gospodinjstva, v katerih se mešajo člani s statusom kmeta in zaposlenega ter več generacij.

Zaposlitev, stanovanje in življenjski potek

»Življenjski potek« v sodobnem družboslovju predstavlja pomemben analitičen okvir (več o tem v Kendig, 1990), ki daje specifičen vpogled in razumevanje povezanosti med drugim tudi med zaposlitvijo in stanovanjem. Ta pristop obravnava stanja in spremembe, ki jih posameznik beleži na različnih življenjskih področjih, njegova specifika pa je, da se osredotoča na dinamiko, saj ta stanja, spremembe in dogodke poskuša pojasniti v njihovi medsebojni soodvisnosti in časovnem sosledju. Dogodki in stanja (na npr. področju zaposlitve) niso povezani samo drug z drugim in si zato sledijo v časovnem zaporedju – npr. brezposelnosti sledi zaposlitev –, ampak so povezani tudi z dogodki in stanji na drugih življenjskih področjih, kot so npr. izobraževanje, družina in stanovanje. Ključni življenjski dogodki, kot so npr. odhod iz primarnega doma, zaposlitev, poroka in starševstvo, in njihovi poteki so pogosto med seboj povezani. Stanovanjska kariera je tako npr. en od tokov znotraj več medsebojno prepletenih življenjskih karier, zlasti zaposlitvene in družinske.

Enega tipičnih potekov je opredelil Kendig (1990) v okviru koncepta stanovanjske kariere. Začenja se z odhodom iz stanovanja staršev v zasebno najemno stanovanje, kar je običajno prva stopnička samostojne stanovanjske kariere; ta dogodek navadno sovпада s prvo zaposlitvijo, na družinskem področju pa z vstopom v partnerstvo. Pozneje sledijo vstop v prvo lastniško stanovanje s posojilom, kar tipično sovпада z napredovanjem v poklicni karieri in s stabilizacijo partnerske zveze, saj »dve plači« olajšata vstop na stanovanjski trg. Na vrhu stanovanjske lestvice je »v celoti odplačano lastniško stanovanje«, doseženo po letih napredovanja v zaposlitveni karieri. Številni avtorji so pokazali na omejeno veljavnost tega vzorca, saj ne velja za različne družbene skupine, zlasti pa obstajajo velike mednarodne razlike (prim. Clark, Deurloo in Dieleman, 1994).

Pri pojasnjevanju življenjskih potekov in dinamike različnih dogodkov se uporabljajo različni pristopi. Nekateri pristopi postavljajo v ospredje analize individualne dejavnike; ti pojasnjujejo, zakaj so si življenjski poteki posameznikov tako različni ter zakaj so tako različne tudi njihove odločitve in izbire ob teh dogodkih. Socialno-psihološki vidik pri tem poudarja pomen specifičnih individualnih dejavnikov, kot so osebne preference in identitetne izbire, ki omogočajo individualizirano odzivanje v danem okolju. Drugače od teh dejavnikov pa so družbeno strukturni dejavniki tisti, ki označujejo specifično družbeno okolje in pojasnjujejo, zakaj se posamezniki ob vseh individualnih razlikah odzivajo v nekem okolju podobno in značilno za neko družbeno okolje.

Sodobne analize pomembno pozornost namenjajo specifičnemu dogodku – odhodu iz stanovanja staršev; v več državah ugotavljajo, da s tem

dogodkom, ki nastopa v povezavi s prvo zaposlitvijo in nastankom samostojnega gospodinjstva, mladi odlašajo in ga predstavljajo. V primerjavi s socialno-psihološkim pristopom, ki razlago tega pojava išče v procesih odraščanja in oblikovanja identitete (Ule in Kuhar, 2008), pa sociološke razlage poudarjajo vlogo strukturnih dejavnikov in družbenih okoliščin. Novejše empirične raziskave so tako pokazale, da se države v prostoru EU 25 znatno razlikujejo po tem, kdaj, tj. pri kateri starosti, pride do tega dogodka in v kakšnih konstelacijah z drugimi individualnimi in strukturnimi dejavniki nastopa. Zelo kompleksno pojasnitev teh razlik je podal Vogel (2002) ter se pri tem naslonil na koncept »režimov države blaginje« (Esping-Andersen, 1991, 1999).

Vogel (2002) je empirično ugotovil, da se družbe z različnimi tipi konstelacije blaginje razlikujejo tudi po starosti, ko mladi odhajajo iz stanovanja staršev. V tipologiji konstelacije blaginje je upošteval razvitost in delovanje treh tvorcev blaginje: države blaginje, trga dela in družine. Tako je petnajst starih članic Evropske unije razvrstil v tri tipe konstelacije blaginje ter našel in pojasnil povezavo z različno starostjo pri odhodu mladih. Prvi tip konstelacije blaginje je našel v južnoevropskih državah. Podatki za te države kažejo šibko delovanje trga dela (segmentiranost, visoka brezposelnost, težak vstop mladih) in šibke ukrepe države blaginje pri blaženju tveganj (primerjalno nizki izdatki za socialno varnost, nižja nadomestila za odsotnost z dela). Pomembno vlogo pri podpori članov s šibkim položajem na trgu dela (mladi, ženske, starejši) ima širše sorodstvo. V državah s tako konstelacijo blaginje mladi zapuščajo dom staršev najkasneje; težko in pozno vstopajo na trg dela, in dokler si na njem ne zagotovijo razmeroma dobrega položaja, ostajajo v stanovanju staršev oz. razširjene družine, ki jim tudi sicer pomaga; v lastno stanovanje in gospodinjstvo torej vstopajo kasneje. Drugi, nasprotni tip konstelacije blaginje je Vogel identificiral v nordijskih državah. Tu je najti »inkluzivni trg dela« (visoka zaposlenost, tudi mladih in žensk), ob tem pa tudi dobro razvito državo blaginje (denarni transferji ob različnih tveganjih, plačan starševski dopust). Ker si država blaginje in trg dela uspešno delita odgovornost za blaginjsko oskrbo in varnost dohodka, ima družina manj pomembno vlogo. Zato v teh državah beležijo zgodnji odhod iz starševskega doma, zgodnje partnerstvo in več otrok. V tretji, vmesni tip konstelacije blaginje pa je Vogel uvrstil preostale države, ki glede na starost pri odhodu od doma zasedajo vmesni položaj. Omenimo, da so tudi drugi avtorji za južno Evropo izpostavili težavni vstop na trg dela za mlade in posledično pozni odhod iz starševskega doma – s primanjkljajem dostopnih najemnih stanovanj in nerazvito državo blaginje (Iacovou, 2002). Po drugi strani so bili posebej izpostavljene značilnosti »zmagovite skandinavske kombinacije«, ki ohranja dobro razvit trg dela, dobro delujočo državo blaginje in obenem demografsko vitalnost (Esping-Andersen, 1999).

Kakšen je položaj v Sloveniji? V EU 25 se Slovenija uvršča med tri države z najvišjim odstotkom mladih, ki prebiva pri starših, tudi po konstelaciji blaginje se najbolj približuje južnoevropski skupini (več v Mandič, 2008). Podobno je tudi v Sloveniji najti segmentirani trga dela, na katerega mladi težko vstopajo; pomembno kompenzatorsko vlogo ima širša družina, kar se izraža tudi v zapoznelem odhodu mladih odraslih iz stanovanja staršev. Ob tem je tudi delovanje države blaginje na področju dostopnosti stanovanjskih virov zelo šibko. Dandanes imajo mladi v primerjavi s prejšnjimi obdobji manj priložnosti ne le za vstop v najemno stanovanje, ampak, kot je pokazala A. Cirman (2006), imajo tudi razmeroma neugodne možnosti za stanovanjska posojila. Tako sta stanovanjska in zaposlitvena kariera mladih povezani; mladi ostajajo v stanovanju staršev, dokler dovolj ne napredujejo v zaposlitveni karieri, da jim ta omogoči to, kar je potrebno za pri nas prevladujoči lastniški status: akumulacijo prihrankov in dostop do stanovanjskega posojila oz. njegovo zavarovanje na podlagi zaposlitve za nedoločeni čas. S podaljšanim bivanjem v stanovanju staršev je povezan tudi specifični tip »gospodinjske ekonomije«, kjer se veliko gospodinjskih storitev opravlja v obliki neformalnega neplačanega ženskega dela, v širši družini ali lokalnih omrežjih socialne opore in se kaže tudi v nizki rodnosti (Stropnik in Šircelj, 2008).

Sklep

Razmerje med zaposlitvijo in stanovanjem smo analizirali z nekaj vidikov. Seveda je takšnih vidikov še več. Denimo, vprašanje, kakšno vlogo igrata zaposlitev in stanovanje v kakovosti življenja ljudi. In če je evropska raziskava o kakovosti življenja iz leta 2004 pokazala, da je bilo zadovoljstvo s stanovanjem v Sloveniji nad evropskim povprečjem, zadovoljstvo z zaposlitvijo pa pod njim, bi nas iskanje razlage za to vodilo k odkrivanju zelo kompleksnih družboslovnih povezav. Tako je bilo tudi pri vidikih, ki smo jih v članku analizirali, saj so uvodoma izpostavljene teme pokazale na globoke strukturne povezave in mnogotere posredovanosti in prepletenosti. Medtem ko na to, da so možne smeri razvoja pogojene z izhodiščnimi družbenimi strukturami, opozarja že danes vse bolj uveljavljen pristop »path dependancy« (Rothstein, 1998), pa smo v našem prispevku pokazali, kako se te odvisnosti specifično artikulirajo v slovenskem družbenem prostoru v razmerju med zaposlitvijo in stanovanjem.

Med zaposlitvijo in stanovanjem smo izpostavili nekaj povezav, ki kot specifične izstopajo v mednarodni primerjalni perspektivi. Specifični vzorec urbanizacije in razpršene poselitve, konstelacija blaginje z izpostavljenostjo vlogi sorodstva, razprostranjen naložbeni življenjski slog in sploh vraščenenost v lokalna omrežja so dejavniki, ki se medsebojno podpirajo, v njih pa je

opazna podobnost delno z južnoevropskimi, delno tudi z germanskimi družbami; v obeh primerih pa gre za vzorce, ki so različni od tistih v anglo-saksonskih družbah visoke mobilnosti in liberalnih trgov. S tega vidika se zdi en od sodobnih razvojnih paradoksov v Sloveniji tudi to, da je v razpravah o modelih gospodarskega razvoja (neo)liberalni tržni vzorec veliko bolj navzoč kot, denimo, model socialnega tržnega gospodarstva, značilen za Nemčijo.

Pokazali pa smo tudi, kako imajo stanovanjska nemobilnost prebivalstva, vraščenost v lokalna okolja in omrežja ter odvisnost od delodajalca neko skupno zgodovinsko razvojno logiko. Ta sega iz predsocijalističnih časov ter se v obdobju socializma in njegovih »pravil igre« na področju zaposlovanja in stanovanjske oskrbe zaposlenih na specifičen način reproducira, kot za puščina pa je na paradoksalen način še vedno močno navzoča. Delodajalčeva funkcija v stanovanjski oskrbi, kar je bilo v socializmu orodje kadrovske politike in razvoja podjetij in obenem način, ki je zaposlene priklepil na delodajalca, je bila namreč v postsocijalistični stanovanjski politiki odpravljena. Medtem ko bi bilo pričakovati, da se je s prekinitvijo te vezi povečala mobilnost delovne sile, pa se je zgodilo nasprotno, saj se je prebivalstvo – ob nerazvitih drugih tipih stanovanjske oskrbe – pač bolj naslonilo na tiste strukture, ki pa so bile razvite – na lokalna in zlasti sorodstvena omrežja z močno samooskrbno dejavnostjo.

Analiza je tudi pokazala, kako se ta vprašanja na poseben način zgoščajo pri mladih – na začetni točki njihove poklicne, stanovanjske in družinske kariere in s tem povezanih tveganj. S tem ko blaženje teh tveganj prehaja z države blaginje na sorodstvena omrežja, ob pomanjkanju najemnih stanovanj mladi pač po eni strani podaljšujejo bivanje pri starših, po drugi strani pa se krepi vloga lastniškega stanovanja kot prve stopničke stanovanjske kariere, oboje pa ima pomembne dolgoročne »stranske učinke«. Lastniško stanovanje za nastajajoča in mlada gospodinjstva pomeni pritisk, da manjšajo druge, nestanovanjske stroške (med drugim za pokojninsko in zdravstveno zavarovanje) ter da povečujejo dohodke z intenzivnejšim delom (dodatnim delom, neformalnim delom). Obe strategiji torej povečujeta pomen »delovnega« nad »nedelovnim življenjem« oz. »intenzifikacijo dela« (Stanojević, 2008), podpirata odlašanje s starševstvom z znanimi demografskimi posledicami in tudi večata bremena, ki jih ob tem prevzema najstarejša generacija. Vse to sproža dileme glede prihodnjega razvoja, zlasti dolgoročne vzdržnosti sistemov, ki zadevajo medgeneracijska razmerja na področju demografije, pokojnin, zdravstva in dolgotrajne oskrbe starejših.

Vraščenost pomembnega dela prebivalstva v lokalna okolja in socialna omrežja je tako dediščina, s katero vstopamo v prihodnost. Ta vraščenost zaposlenih v lokalno okolje in blaginjsko oskrbo pomeni, da je »strošek transakcije« za delovno silo v primeru preselitve zelo visok, odvisnost od lokal-

nega delodajalca in njegove razvojne strategije, vključno z intenzifikacijo dela in pridobivanjem neprenosljivih znanj, pa toliko večja. Če ima gospodinjstvo v domačem okolju lastno stanovanjsko hišo, ki jo v prostem času predeluje, ima hrano z domačega ali sorodnikovega vrta in mu pri varstvu otrok in starejših in drugih storitvah pomagajo sorodniki in sosedi, je selitev v drugo okolje toliko zahtevnejša. Medtem ko bo v sedanji gospodarski recesiji prav ta konstelacija pomagala ohranjati sprejemljivo življenjsko raven pomembnega dela prebivalstva, pa njena vloga pri prihodnjih vzorcih gospodarskega razvoja in pri prehodu v nove postindustrijske načine proizvodnje odpira številne raziskovalne in razvojne dileme.

LITERATURA

- Allen, Judith, Barlow, James, Leal, Jesus, Maloutas, Thomas in Padovani, Liliana (2004): *Housing and Welfare in Southern Europe*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Armingeon, Klaus (ur.) in Bonoli, Giuliano (ur.) (2006): *The Politics of Post-Industrial Welfare States*. London and New York: Routledge.
- Berthoud, Renoud in Iacovou, Maria (2004): *Social Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Cirman, Andreja (2007): *Intergenerational Transfers as a Response to Changes in the Housing Market*; Referat na konferenci ENHR, Delft 2007.
- Cirman, Andreja (2006): *Housing tenure preferences in the postprivatization period: the case of Slovenia*. *Housing Studies* 21 (1): 113-134.
- Clark, William, Deurloo, Maximilaina in Dieleman, Frans (1994): *Tenure Changes in the Context of Micro-level Family and Macro-level Economic Shifts*, *Urban Studies* 31 (1): 137-154.
- Clark, William in Mulder, Clara (2000): *Leaving home and entering the housing market*, *Environment and Planning* 32 (9): 1657-1671.
- Council of Europe (2005): *Recent Demographic Developments in Europe 2004*. Strasbourg, Author.
- European Commission (2006): *The Demographic Future of Europe - From Challenge to Opportunity*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/employment_social/publications/2007/ke_7606057_en.pdf (18. 11. 2008).
- European Commission (2007): *Europe's demographic future: Facts and Figures on Challenges and Opportunities*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_situation/demo_report_2007_en.pdf (18. 11. 2008).
- Esping-Andersen, Gosta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, Gosta (1999): *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Forrest, Ray in Murie, Allan (1996): *Home ownership in recession*, *Urban Studies* 31 (1) 55-74.

- Goetegeluk, Robert, Hooimeijer, Piet in Dieleman, Frans (1992): The Effectiveness of Housing Search: The Role of Motives for Moving and Housing Market Adjustment. Paper at the 1992 ENHR Research conference, Delft.
- Harloe, Michael in Martens, Maartje (1987): Innovation in housing markets and policies, V Bengt Turner (ur.), Jim Kemeny (ur.) in Lennart Lundqvist (ur.) Between State and Market - Housing in the Post-Industrial Era. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Harsman, Bjorn in Quigley, John (1991): Housing Markets and Housing Institutions in International Comparison. Honham, MA: Kluwer Academic Publishers.
- Hegedus, Jozsef in Tosics, Ivan (1990): Moving away from the socialist housing model, V Willem van Vliet (ur.) in Jan van Weesep (ur.): Government and housing. Newbury Park, London: Sage.
- Iacovou, Maria (2002): Regional Differences in the Transition to Adulthood. The Annals of the American Academy, 580 (1): 40-69.
- Jaklič, Marko (2000): Networks and regional development in CEEC- the Slovene example; in: W. Schrittwieser (ur.) Handbuch fuer Kooperationen und Netzwerke-Grundlagen und Beispiele. Vienna: WU Service Verlag.
- Kemeny, Jim (1995): From Public Housing to Social Market. London: Routledge.
- Kendig, Hal (1990): A Life Course Perspective on Housing Attainment, V Dowel Myers (ur) Housing Demography. Madison: University of Wisconsin: 133-156.
- Kurz, K. (1999): Social inequality of home-ownership attainment in West Germany. Paper at the 4th European Conference of Sociology, Amsterdam, August.
- Mandič, Srna (1985): Stanovanje kot pogoj in dejavnik socialne varnosti; Ljubljana: Inštitut za sociologijo.
- Mandič, Srna (1986): Konkretno oblike obstoječih in možnih načinov uveljavljanja solidarnosti v stanovanjskem gospodarstvu; Ljubljana: Inštitut za sociologijo.
- Mandič, Srna (1992): Stanovanjska preskrba: trend 1984-1991 in razvojne dileme; IB-revija, (11-12): 3-9.
- Mandič, Srna (1996): Stanovanjska mobilnost in izbira stanovanja: koncept in nekaj podatkov. Družboslovne razprave 12 (21): 105-124.
- Mandič, Srna (2001): Residential mobility versus »in-place« adjustments in Slovenia: viewpoint from a society »in transition«, Housing Studies 16 (1): 53-73.
- Mandič, Srna (ur.) in Cirman, Andreja (ur.) (2006): Stanovanje v Sloveniji 2005; Ljubljana: FDV.
- Mandič, Srna (2008): Home. Leaving and its Structural Determinants in Western and Eastern Europe: An Exploratory Study; Housing Studies 23(4): 615-636.
- Matznetter, Walter (2002): Social Housing Policy in a Conservative Welfare State: Austria as an Example; Urban Studies 39(2): 265-282.
- Mulder, Clara (2006): Housing and population: A two-sided relationship; Plenary paper at the ENHR conference »Housing in an expanding Europe«, Ljubljana, 2-5 July 2006.
- Omerren Jos, Rietveld Piet in Nijkamp Peter (2000): Job Mobility, Residential Mobility and Commuting; Annals of Regional Sciences 34: 213-232.
- Rothstein, B. (1998): *Just Institutions Matter*; Cambridge University Press.

- Stanojević, Miroslav (2009): Slovenski postfordizem v kontekstu evropeizacije: konkurenčno (samo)izčrpavanje dela, V Goran Lukič (ur) in Rastko Močnik (ur): Zbornik Sindikalno gibanje odpira nove ideje: Ljubljana: ZSSS.
- Stropnik, Nada, in Vojka Šircel (2008): »Slovenia: Generous family policy without evidence of any fertility impact«, v Tomas Freyka, Tomáš Sobotka, Jan. M. Hoem in Laurent Toulemon (ur.) Childbearing Trends and Policies in Europe. Demographic Research, 19 (7): 1019–58.
- Ule, Mirjana in Kuhar, Metka (2008): Orientations of young adults in Slovenia toward the family formation. Young 16 (2): 153–183.
- United Nations Centre for Human Settlements and the World Bank (1991): The Housing Indicators Program – Extensive Survey Part one, The Author, New York, Preliminary Results, 1992.
- Vogel, Joachim (2002): European welfare regimes and the transition to adulthood. Social Indicators Research (59): 275–299.
- Županov, Josip (1981): Aktuelni društveni trenutak: jedan sociološki pogled; Naše teme (12).